

כל אדם קורא כדרכו

ברכות א, ג

בית שמאי אומרים, בערב כל
אדם ישו ויקרא, ובבקר יעמוד,
שנאמר (דברים ו) ובשכבך
ובקומך.

ובית הלל אומרים, כל אדם
קורא כדרכו, שנאמר (שם)
ובלכתך בדרך. אם נג, למה
נאמר ובשכבך ובקומך, בשעה
שבני אדם שוכבים, ובשעה שבני
אדם עומדים.

אמר רבי טרפון, אני הייתי בא
בדרך, והטתי לקרות, כדברי בית
שמאי, וסבנתי בעצמי מפני
הלסטים.

אמרו לו, כדי היית לחוב בעצמך,
שעברת על דברי בית הלל:

מהפסוק "ודברת במ... בשכבך ובקומך" בית שמאי מסיקים שאת קריאת שמע של ערבית יש לקרוא בשכיבה דווקא, ואילו את קריאת שמע של שחרית בעמידה. מהו הרעיון העומד ביסוד דרישה זו לדעת בית שמאי? בפסוק "שמע ישראל" ישנם שני רעיונות: קבלת עול מלכות שמים ("ה' אלוהינו") וייחוד ה' ("ה' אחד"). כל הפרשייה הראשונה של קריאת שמע עוסקת בדרכים להטמעת הרעיונות האלה ולהחדרתם לכל תחומי החיים. על האדם להפנים את דבר ה' במחשבותיו – "על לבבך", בדיבורו – "ודברת במ" ובמעשיו – "וקשרתם... וכתבתם". הדיבור המודע לייחוד ה' ומלכותו צריך להיות בכל זמן ובכל מקום – "בשבתך בביתך ובלכתך בדרך ובשכבך ובקומך". גם המעשים המבטאים את אותו רעיון צריכים לנכוח במרחב ולהקיף את הגוף ואת הבית – "וקשרתם לאות על ירך והיו לטטפות בין עיניך וכתבתם על מזוזת ביתך ובשערך". באמצעות מגוון ביטויים במגוון תחומים נמצאת כל הווייתו של האדם אפופה ומלובשת בתורה ובמצוות, וחיי היום-יום שלו חוסים תחת כנפי השכינה.

חיי האדם נחלקים לשני פרקי זמן – לילה ויום, זמן שכיבה וזמן קימה. קריאת שמע צריכה לחול על שני פרקי הזמן הללו, ועל כן היא נקראת פעמיים ביממה, בבוקר ובערב. על

ידי כך יוצקים לשני חלקי היממה תוכן רוחני. על פי הבנה זו, שיטת בית שמאי ברורה ומובנת: כדי לממש את מהותה של קריאת שמע לא רק במישור הזמן המיוחד לכל אחד מחלקי היממה אלא אף באמצעות התוכן המעשי המיוחד ומאפיין כל חלק ממנה – שכיבה בלילה וקומה בבוקר – יש לקרוא כל אחת מן הקריאות בדרך האופיינית לפרק הזמן שהיא נאמרת בו.¹

אולם בית הלל אינם דורשים אופן קריאה מיוחד ופוסקים כי "כל אדם קורא כדרכו", לא מפני שהם מקילים יותר או מפני שאינם רוצים להטריח. פסיקתם נובעת מהשקפת עולם שונה; הם גורסים שיש דרך אחרת לצקת תוכן רוחני לחיי האדם.

בית הלל מסתמכים על המילים "ובלכתך בדרך" ומסיקים מהן "שכל אדם קורא כדרכו". במילים אחרות, הדרגה העליונה של קבלת עול מלכות שמים היא כאשר יהפוך הדבר לחלק טבעי של החיים, חלק מדרכו של האדם. לדידם זוהי תכליתה העליונה של הפרשה הראשונה של קריאת שמע, העוסקת בהחזרת התוכן הרוחני לכל חלקי החיים וההוויה. כיוון שכך, אם יהיה הכרח לקרוא את קריאת שמע באופן המוכתב מלמעלה, תוצא הקריאה ממהלך החיים הטבעי של האדם. לפיכך מובן מדוע הגמרא סוברת כי "העושה כדברי בית שמאי לא עשה ולא כלום" (בבלי, ברכות יא ע"א). אף שבמבט ראשון נראה שבית שמאי המחמירים כוללים בשיטתם את שיטת בית הלל, שהרי לשיטת בית הלל אין זה משנה איך קוראים, אין הדבר כן. לשיטת בית הלל ישנה תביעה לקרוא "כדרכו" של אדם דווקא, כחלק אורגני מחייו. זאת ועוד, לדעת בית הלל אפשר לקרוא קריאת שמע אף בזמן שהולכים בדרך או בשעה שעוסקים הפועלים במלאכתם (שם), בלי לקטוע את שטף החיים הטבעי.

את שזירתה של קבלת עול מלכות שמים בחיי האדם אנו מוצאים גם בדין המובא בירושלמי שאפשר להפסיק בקריאת שמע אפילו באמצע פסוק: "ודברת במ' – מכאן שיש לך רשות לדבר במ' (ירושלמי, ברכות ב, א [ד ע"ב]).² קריאת שמע משתלבת במהלך החיים באופן טבעי כל כך עד שמותר להפסיקה בדיבור.

אם כן, לכאורה נראה שלפי שיטת בית שמאי דווקא מגיעים לדרגה שבה החיים בכללותם מתמלאים תוכן רוחני. אולם אם נבחן את הדבר לעומק נגלה שבדרכם של בית הלל האדם מגיע לדרגה נעלה יותר – מה שמתמלא בתוכן רוחני אינו רק ייצוג פורמלי של החיים אלא החיים הטבעיים עצמם.

המחלוקת בין הבתים על הדרך הראויה לקבלת עול מלכות שמים מאפיינת מחלוקת נוספות ביניהם:³

בית שמאי אומרים, גר ומזון וקשמים והבדלה.
 ובית הלל אומרים, גר וקשמים ומזון והבדלה.
 בית שמאי אומרים, שפך מאור האש.
 ובית הלל אומרים, בורא מאורי האש.

ברכות ה, ה

בנוסח ההבדלה של בית שמאי מברכים את הקב"ה בלשון עבר – "ברא". לשיטתם, זמן בריאת האש שייך לעבר הרחוק, והאדם מברך את יוצרו על אירוע היסטורי. לעומת זאת לשיטת בית הלל נוסח הברכה הוא "בורא מאורי האש", בלשון הווה. לדעת בית הלל התחדשות הבריאה מתרחשת בהווה⁴ וממילא נוכחותו האקטיבית של הקב"ה עדיין נמצאת במציאות ויש לברך עליה. זו הסיבה להבדל נוסף בין נוסחי הברכות – בית שמאי מברכים על בריאתה של האש המקורית ולכן נוקטים לשון יחיד, "מאור האש", ואילו בית הלל מברכים על ההווה, שיש בו ריבוי אש, ולשונם "מאורי האש". גם כאן אנו רואים כי בית הלל מתייחסים לנוכחות הקב"ה בעולם הנוכחי, בהווה של חיי היום-יום, ואילו בית שמאי מעניקים את מרב החשיבות לנקודה שאינה נגישה לאדם – רגע הבריאה. אותו עיקרון חוזר בסיפור על אודות ההבדלים שבין גישת שמאי לגישת הלל, ומכאן שהמחלוקת בין הבתים לא הייתה מקרית או נקודתית אלא שיקוף של מחלוקת עקרונית ועתיקה:

תניא, אמרו עליו על שמאי הזקן, כל ימיו היה אוכל לכבוד שבת. מצא בהמה נאה אומר: זו לשבת. מצא אחרת נאה הימנה – מניח את השניה ואוכל את הראשונה. אבל הלל הזקן מדה אחרת היתה לו, שכל מעשיו לשם שמים. שנאמר "ברוך ה' יום יום" (תהילים סח).
 תניא נמי הכי: בית שמאי אומרים: מחד שביך לשבתך, ובית הלל אומרים: ברוך ה' יום יום.

בבלי, ביצה טז ע"א

שבת היא היום הקדוש השובר את שגרת ימי המעשה. לכן, לדעת שמאי, על האדם לכוון אליה את תודעתו ואת מעשיו. לדעת בית הלל, לעומת זאת, אפשר ואף צריך לעבוד את ה' גם בפעולה של "חולין", כמו אכילה של יום חול, מכיוון שהמפגש בין האדם לבוראו נמצא בחיים הטבעיים של ההווה ולא רק ברגעי היציאה מהם.

עדות נוספת לתפיסתו של הלל כי "וכל מעשיך יהיו לשם שמים" מופיעה באבות דרבי

נתן:

וכל מעשיך יהיו לשם שמים כהלל. כשהיה הלל יוצא למקום היו אומרים לו להיכן אתה הולך. לעשות מצוה אני הולך. מה מצוה הלל. לבית הכסא אני הולך. וכי מצוה היא זו. אמר להן הן. בשביל שלא יתקלקל הגוף. איכן אתה הולך הלל. לעשות מצוה אני הולך מה מצוה הלל. לבית המרחץ אני הולך. וכי מצוה היא זו. אמר להן הן. בשביל לנקות את הגוף. תדע לך שהוא כן מה אם אוקיינות העומדות בפלטיות של מלכים הממונה עליהם להיות שפן וממרקן המלכות מעלה לו סלירא בכל שנה ושנה... אנו שנבראנו בצלם ודמות שנאמר "כי בצלם אלוהים עשה את האדם" (בראשית ט, ו) על אחת כמה וכמה.

שמאי לא היה אומר כך אלא יעשה חובותינו עם הגוף הזה.

אבות דרבי נתן, נוסחא ב פרק ל

הענקת משמעות ממשית לעובדה שהאדם נברא בצלם אלוהים מראה גם היא את האימננטיות שבקדושה לפי תפיסתו של הלל. כשם שהקב"ה נוכח בכל הזמנים ובתוך המציאות כולה כך הוא נוכח בכל אחד ואחד. כל אדם – גופו כרוחו – קדוש, וכך יכולות פעולות אנושיות אלמנטריות, שלא לומר בזויות, להפוך למצוות.

גם מהמקור הבא עולה משמעות דתית לאכילה של האדם:

בית שמאי אומרים, הָרְאִיָּה שְׁתִּי כֶסֶף, נְחִיגִיָּה מְעָה כֶסֶף.

ובית הלל אומרים, הָרְאִיָּה מְעָה כֶסֶף, נְחִיגִיָּה שְׁתִּי כֶסֶף.

חגיגה א, ב

המחלוקת עוסקת בערכי המינימום של קרבנות המובאים לבית המקדש בעת העלייה לרגל. לדעת בית שמאי קרבן הראייה, קרבן עולה שהוקרב כולו לשמים, הוא העיקר משום שהוא מזיק סכום כסף גדול יותר מקרבן חגיגה, שחלקו מוקרב לה' וחלקו אוכלים בני אדם. לדעת בית הלל, לעומת זאת, הקרבן שגם בעליו אוכל ממנו הוא העיקר כיוון שהם סוברים שגם על ידי מעשים פשוטים כאכילת בשר האדם מסוגל להתעלות.⁵

המחלוקת האחרונה שתוצג נושאת אופי "פילוסופי" יותר, אך גם בה חוזר ועולה ההבדל היסודי שבין בית שמאי לבית הלל. זוהי המחלוקת על סדר בריאת העולם:

בית שמאי אומרים: שמים נבראו תחלה ואחר כך נבראת הארץ...

ובית הלל אומרים: ארץ נבראת תחלה ואחר כך שמים...

אמר להם בית הלל לבית שמאי: לדבריכם, אדם בונה עלייה ואחר כך בונה בית?...

אמר להם בית שמאי לבית הלל: לדבריכם אדם עושה שרפרף ואחר כך עושה כסא?

בבלי, חגיגה יב ע"א

מתוך הנימוקים בתלמוד מתברר שהכול סוברים שהנברא תחילה הוא העיקר. לפי בית שמאי הארץ, כלומר המציאות הגשמית, טפלה לשמים, והם מדמים אותה לשרפרף, שהוא אמצעי עזר לכיסא.⁶ לעומת זאת, לפי בית הלל הארץ היא עצם הבית, עיקרה של הבריאה ותכליתה, ואילו השמים נחשבים בעיניהם לקומה נוספת. אסיים בשני קטעים של הרב אברהם יצחק הכהן קוק, המשורר הגדול של תפיסת בית הלל לחיים:

זיו אור אלוהים הממלא את העולמים כולם,
 מחיה ומרוה אותם מדשן נועם עליון של מקור החיים,
 הרי הוא נותן חיל בנשמות, במלאכים, ובכל יצור, לחוש את פנימיות תחושת החיים...
 שאין צורך לומר שאוכל כדי שיוכל ללמוד ולהתפלל ולעסוק במצוות וכיוצא בזה,
 שזו היא מידה בינונית,
 אלא שעצם האכילה, והוא הדין הדיבור, וכל התנועות ורגשות החיים, קודש ואור הם מלאים.

שמונה קבצים, ב, סב ו-סח

ובמקום אחר:

מה שאין אלוהים מושג כי אם בתוך הדת, זה הפיל את העולם בעומק השפלות. האלוהים צריך שיהיה נודע מכל החיים, מכל ההווה, וממילא יהיה ידוע בכל החיים ובכל ההווייה. הדת היא אמצעי, עוזרת להכשיר את המעשים, המידות, הרגשות, סדרי החברה החיצוניים והפנימיים באופן מתאים, המכשיר את החיים ואת הווייה לדעת אלוהים. אלוהים איננו מתגלה בתוך הדת, כי אם באותה המידה שהדת עצמה היא חדורה ממה שהוא למעלה מן הדת.⁷

¹ במאמרו, קריאת שמע, ד"ר ישראל קנוהל מבאר בו את המחלוקת במשנה בין בית שמאי לבית הלל. על שיטת בית שמאי הוא שואל "תמהים אנו מה ראו חכמי בית שמאי לעקור את מלות הכתוב 'בשכבך ובקומך' מפשוטן, כציון עת העלייה על המשכב והעמידה הימנו, ולבארן כהוראה על תנוחות מיוחדות הנדרשות בעת קריאה?" (עמ' 15). תשובתו: "...באים חכמי בית שמאי עם הדרישה לקריאה בתנוחה מיוחדת, לתבוע הפסקת שגרת החולין ועמידה מן העשייה האנושית השוטפת בעת הקריאה. העמידה בתנוחה מיוחדת יוצרת אפוא יחידת זמן הנבדלת ומוגבלת מזרם החולין, ובידוע שיצירת מומנט נבדל היא היסוד לכל ריטואל טכסי" (עמ' 16).

אף על פי שאני מסכים עם קנוהל שהתפיסה העקרונית של בית שמאי היא שהקדושה מצויה מעבר לחיים ולמציאות, נראה לי כי בהקשר של תנוחות קריאת-שמע, פשוט יותר להסביר את שיטתם כניסיון לייצג את החיים הטיפוסיים דווקא ולא כאמצעי לנתק את חיי האדם משטפם הטבעי.

על פי הצעתי, המחלוקת במשנתנו מקבילה למחלוקת במשנה במסכת סוכה העוסקת במספר הסעודות שהאדם חייב לאכול בסוכה:

ר' אליעזר אומר ארבע עשרה סעודות חייב אדם לאכול בסוכה אחת ביום ואחת בלילה וחכמים אומרים אין לדבר קצבה חוץ מלילי יום טוב ראשון של חג בלבד.

(סוכה ב, ו)

רבי אליעזר דורש שהסוכה תייצג את הבית הטיפוסי ולכן צריך לאכול בה שתי ארוחות בכל יום, כפי מנהגו הרגיל של האדם. לעומת זאת, לדעת חכמים דמיון הסוכה לבית שואף להיות לא רק דמיון חיצוני והתנהגותי אלא גם להתחקות על התחושה הפנימית של האדם שהוא "בבית". ממילא מחויבת מצוות הסוכה לשמר את תחושת החופש לאכול ולהימנע מאכילה, כרצונו. (ראה תלמוד בבלי, סוכה כז ע"א: "מ"ט דר' אליעזר תשבו כעין תדורו מה דירה [סעודה] אחת ביום ואחת בלילה אף סוכה אחת ביום ואחת בלילה. ורבנן כדירה מה דירה אי בעי אכיל אי בעי לא אכיל אף סוכה נמי אי בעי אכיל אי בעי לא אכיל"). בהקשר זה יש לציין שרבי אליעזר נחשב לממשיך גישת בית שמאי, עיין בספרו של גילת, רבי אליעזר, בעיקר בפרק הראשון. כפי שיתברר בהמשך ביחס לשיטת בית הלל, דומה הדרך המוצגת כאן להסברו של קנוהל כי "הסרת המסגרת הטכסית הופכת את הקריאה למעשה המשולב בעיצומם של חיי המעשה..." (עמ' 21).

תודתי לידידי היקר יהודה גליק שהעיר לי על כך.

על הקישור שבין מחלקות בית שמאי ובית הלל כאן לתפיסות כלליות שלהם ביחס לקדושה כבר עמד קנוהל (קריאת שמע, עמ' 26). שניים מבין המקורות שמופיעים בהמשך הפרק מוזכרים כבר אצלו: הגמרא מביצה והקטע מאבות דרבי נתן.

הסבר זה למחלוקת בית שמאי ובית הלל, אם הבריאה מתייחסת לעבר או להווה, הוא על בסיס התלמוד הירושלמי (על אתר). לבבלי הסבר אחר לשיטת בית הלל (בבלי, ברכות נב ע"ב). הדברים נובעים במישרים מפירושו של הבבלי למשנה זו: "ובית הלל, מאי טעמא לא אמרי כבית שמאי? – דקא אמרת ראייה עדיפא, דעולה כולה לגבוה אדרבה, חגיגה עדיפא, דאית בה שתי אכילות." (בבלי, חגיגה ו ע"א).

אסמכתא לתפיסת בית שמאי שהקדושה נמצאת מעל למציאות אפשר לדרוש: שמאי, שמים.

פורסם לראשונה אצל חיים וידל ב"מקור ראשון", פרשת נח, תשס"ו.